
Франц Цурк
(Универзитет у Нишу)

КОНЗЕРВАТОРСКО - РЕСТАУРАТОРСКИ РАДОВИ НА ИКОНОСТАСУ ЦРКВЕ СВ. АРХАНЂЕЛА МИХАИЛА И ГАВРИЛА У НИШУ

Црква Св. Арханђела, са три брода, је изграђена око 1814. године у време турске окупације. Након освештења 1819. године била је Саборни храм Ниша. Грађена је од необрађеног речног камена, док су стубови, сводови, галерија и кровна конструкција израђени од дрвета. Црква је већим делом укупана, како би се удовољило тада важећим прописима о максимално дозвољеној висини српских објеката од јавног значаја (сл. 1).

Веома богат иконстас (димензија 594 x 1175см), украшен полихромираним елементима у дуборезу, монтираним на носећи скелет иконостаса.

Иконе су груписане у неколико целина и распоређене у три висинске зоне у централном делу иконостаса, и у две висинске зоне у делу бочних бродова. Изнад нивоа икона се у сва три брода налазе три групе распећа, што се на нашим просторима ретко среће.

Предмет конзерваторског третмана су биле дуборезом украшене полихромиране апликације на скелету иконостаса:

- 12 хоризонталних греда изнад горњег реда икона
- 13 малих стубова са два орнаментална елемента на крајевима горње зоне централне групе икона
- 15 хоризонталних греда изнад средњег низа икона
- 16 малих стубова са елементима на крајевима средњег низа икона
- 13 масивних хоризонталних греда изнад доњег низа икона
- 13 украсних елемената на врху доњег реда икона
- 12 масивних стубова у доњем реду икона
- царске двери (2 крила)
- северне и јужне двери на иконостасу
- 10 украсних елемената на пољима испод доњег реда икона

Сем дуборезом украшених полихромираних апликација на скелету иконостаса, конзерваторски су третиране и икона бр. 61 „Рођење Христово“ (45 x 34см) која се налази у горњој централној зони у групи

икона „Велики празници“, два велика грифона (114 x 59 cm и 117 x 57cm – без преплетених репова, димензија 12 x 34cm), два завршетка горњег низа икона на централном делу иконостаса у облику флоралног орнамента (димензија 62 x 33 cm), две рељефне плоче украшене флоралним орнаментом са по два мања грифона (300 x 55cm сваки), који се налазе у горњем делу иконостаса, као и три групе распећа са по две мање иконе у подножју:

1. Група икона централног распећа:
икона бр. 67 Крст са Распећем Христовим (256 x 230cm, ширине око 40 cm)
икона бр. 66 Богородица (63x30,5cm)
икона бр. 68 Св. Јован Богослов (63x30,5 cm),
2. Група икона северног распећа:
икона бр. 49 Крст са Распећем Христовим, (109x103,5cm, ширине око 20cm)
икона бр. 48 Богородица (47 x 24cm)
икона бр. 50 Св. Јован Богослов (47 x 24cm),
3. Група икона јужног распећа:
икона бр. 64 Крст са Распећем Христовим 108 x 77,5cm, ширине око 20cm
икона бр. 63 Богородица (52 x 25,5cm)
икона бр. 65 Св. Јован Богослов (52 x 25,5cm) (цртеж бр.1)

Процењена развијена површина дуборезом украшених полихромираних апликација на скелету иконостаса је око 47 до 50 м². Укупна развијена површина три групе икона, два велика грифона и рељефних плоча украшених флоралним орнаментом са по два мања грифона, износи око 7,5 м² (иконе 3,8м², остали делови 3,7м²). Током чишћења елемената горње половине иконостаса цркве Св. Арханђела Михаила и Гаврила у Нишу, испоставило се да од укупне процењене развијене површине од око 7,5м², недостају делови процењене површине 1,6м², што износи око 21% целокупне површине горње половине иконостаса.

Различит рукопис израде дуборезом украшених елемената, стилске разлике и употреба древне грађе различитог порекла, како на иконама, тако и на дуборезом украшеним полихромираним деловима иконостаса, указују на рад руку више аутора из различитих радионица с почетка XIX века, као и на могуће касније интервенције или надградњу првобитног иконостаса.

Очигледан пример поменутих разлика је израда оба горња низа икона на бочним деловима иконостаса (сл. 2). Иконе на северном крилу иконостаса су убачене у отворе богато изрезбареног и полихромираног фриза украшеног биљним орнаментима и са два мања грифона у полурељефу у центру фриза. Сам фриз је због великих димензија израђен из више делова и у центру подељен на две половине. Дрво употребљено за израду поменутог низа је било сечено у време интензивног раста, па је стога црвоточно и у дерутном стању (сл. 3). Иконе другог низа на јужном крилу иконостаса су саставни део фриза. Фриз чине две масивне табле

од тврђег дрвета, који је сечен ван сезоне интензивног раста, а ипак не у време мировања, па су стога ксилофагни инсекти и ту присутни, мада у много мањој мери. Грифони изнад низа икона су изведени на две одвојене даске. Разлике постоје и на другим горњим деловима иконостаса. Леп пример су разлике у изради икона у подножју мањих крстова. Иконе бр. 63 и 65 су израђене из једне табле (сл. 4), док су на иконама бр. 48 и 50 мањи делови дубореза аплицирани на основну резбарену таблу (сл. 5).

Начин градње цркве, укопане у тло са високим нивоом подземних вода, уз недостатак хидроизолације и неадекватним одводом метеорске воде, утицали су на трајно присуство влаге. Ситуација се погоршала приликом поплаве у педесетим годинама прошлог века. Након поплаве је било изведено више безуспешних покушаја отклањања влаге, која је стварала погодне услове за развој микоза и фунга на дрвеној грађи, поготово пода, који је нападнут такозваном црном гљивом. Капиларна влага је проузроковала и деградацију зидних слика у доњој зони зида.

Сразмерно висока температура у цркви је уз трајно присуство влаге погодвала развоју ксилофагних инсеката, како на декоративним апликацијама, тако и у носећем делу скелета иконостаса од борове грађе, чиме су биле доведене у питање статика и носивост конструкције. Доње три хоризонталне греде, као и вертикалну греду која носи велико распеће требало је заменити новим.

Током конзерваторског захвата тежина иконостаса је пренета на масивну хоризонталну металну греду, постављену изнад нивоа престоних икона, паралелну са већ постојећом гредом од дрвета. Смањен притисак на доњи, ослабљени део скелета је омогућио промену доњих, трулих греда металним, након претходне хоризонталне изолације темеља иконостаса. У центру горње хоризонталне греде је монтиран вертикални крак металне конструкције који је преузео тежину апликација у горњем делу иконостаса, а пре свега тежину централног крста, који је благо нагнут у простор (цртеж бр. 2).

Пошто су се ксилофагни инсекти уселили практично у сву дрвену грађу у цркви, неопходно је спровести системско третирање комплетног објекта одговарајућим инсектицидним средством од стране овлашћене институције, како би се зауставила деградација дрвене грађе.

Елементи иконостаса у полихромираном дуборезу су делимично механички оштећени, поготово у доњој зони иконостаса. Позлата је у више наврата у целини прекривена дебелим слојевима бронзе, фирнајза и других премаза различите провијенције (сл. 6).

Иконе су биле у прошлости третиране у више наврата. Израђене су на даскама различитог порекла. Веће иконе су ојачане кушацима, док их мање немају. Даске су се временом искривиле. Дрво је црвоточно са бројним излазним рупама ксилофагних инсеката на лицу и полеђини. Инсектима оштећено сунђерасто и сипкаво дрво се на бројним местима осипа и круни, поготово уз ивице икона, где често недостају већи делови црвоточних табли, који нису били допуњавани, или су допуне због слабог повезавања са таблом отпале. На неким раније третираним дрвеним таблама су делови, који су недостајали, попуњени мешавином пунила и

ПВА. Маса се временом због „cross linking”-а скупила, деформисала и одвојила од дрвеног дела икона. Страпирању допуна је свакако припомогла хидрофобна површина дрвета, раније третираног воштаном масом (сл. 7, 8).

Иконе сликане техником масне темпере су биле грубо ретуширане, местимично преликане и на крају прекривене дебелим слојем сјајног лака, који је временом потамнео и кракелирао. Оштећења позлате на полименту су била премазана бронзом. Обилни трагови бронзе скупљени уз ивице икона доказују да иконе нису биле извађене приликом доношања бронзе на скелет иконостаса. На полеђини икона које су дебело премазане сивом масном бојом налазе се колоније фунга и гнезда мољаца

Поцрнеле иконе и полихромиране апликације на скелету иконостаса су прекривене слојем нечистоћа анорганског и органског порекла улепљених наносима лакова, фирнајза и експесима воштане масе. Многи елементи на иконостасу су механички оштећени и често им недостају делови (сл. 9 - 11).

Празнине на местима где недостају делови су биле по правилу, због визуелног ефекта, попуњене дислоцираним делићима дубореза, који се не уклапају у целину и не припадају ниједном од делова третираних у горњој половини иконостаса, нити се уклапају са елементима доње половине.

Уколико је постојало довољно података недостајући делови су реконструисани. Да би се могли реконструисати делови који недостају узети су отисци (калупи) са одговарајућих постојећих делова дубореза. Уколико одговарајући постојећи делови дубореза нису постојали или су постојали у зрцалном облику су калупи узимани са ручно моделованих форми. Реконструисани елементи су израђени од поликондензатних смола са пунилима (сл. 12 -13).

Целокупан процес реконструкције делова који недостају је био спроведен у конзерваторској радионици пре монтаже третираних елемента на иконостас.

Током ранијих третмана нису дислоцирани само мањи детаљи због попуњавања празнина, већ су били дислоцирани и велики елементи на врху централног дела иконостаса. Из непознатог разлога су раздвојени крилати змајеви, који су били везани реповима у центру испод великог крста. Репови су били откинути од целине и монтирани у вертикалној позицији да горњи десни угао иконостаса, док су места оба змаја замењана (цртежи бр. 3 и 4). Иконе бр. 66 и 68, које су се раније налазиле лево и десно од оба змаја, су том приликом биле премештене између змајева уз само подножје централног крста. Тада су поменути иконама по вертикали одсечени рељефни орнаменти како би се боље уклопиле уз крст. Икони бр. 68 је одсечен орнамент уз леву вертикалу (сл. 14 и 15), док је на икони бр. 66 одсечен орнамент на десној вертикали и монтиран наглавачке уз леву вертикалну ивицу иконе, где је орнамент у то време већ недостајао. Конзервирани елементи су након овог конзерваторског третмана враћени на првобитне позиције.

Чишћење и конзервација иконостаса је обављана поступно од центра према периферији и од врха на доле. Царске двери су конзервиране на крају (сл. 16 и 27).

Током сондирања изоставило се да је оригинална боја доњих поља преграде олтара плава (сл. 18).

Комплетан конзерваторски третман на скелету и на иконама трајао је 10 месеци. Изводила га је трочлана екипа у саставу Алекса Крповић, Марија и Марко Цурк под руководством аутора текста.

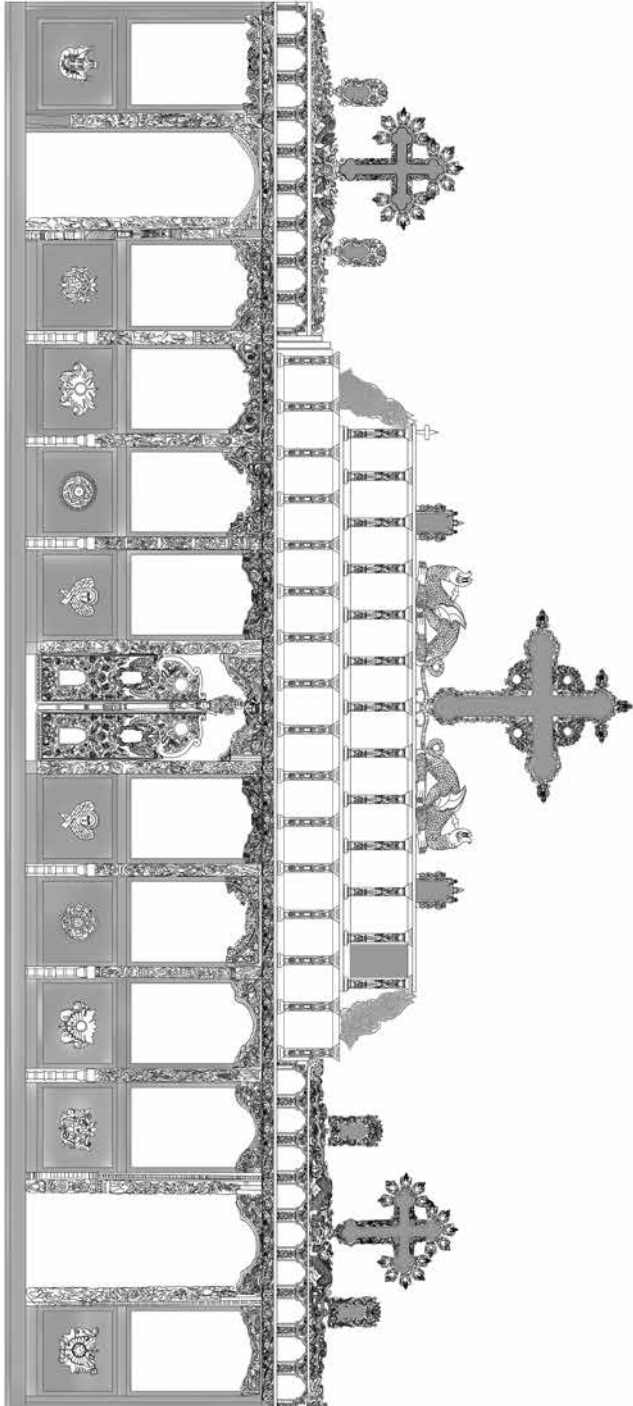
Franc Curk

(University of Nis)

CONSERVATION AND RESTORATION WORKS ON THE ICONOSTAS OF THE
CHURCH OF ST. ARCHANGEL MICHAEL AND GABRIEL IN NIŠ

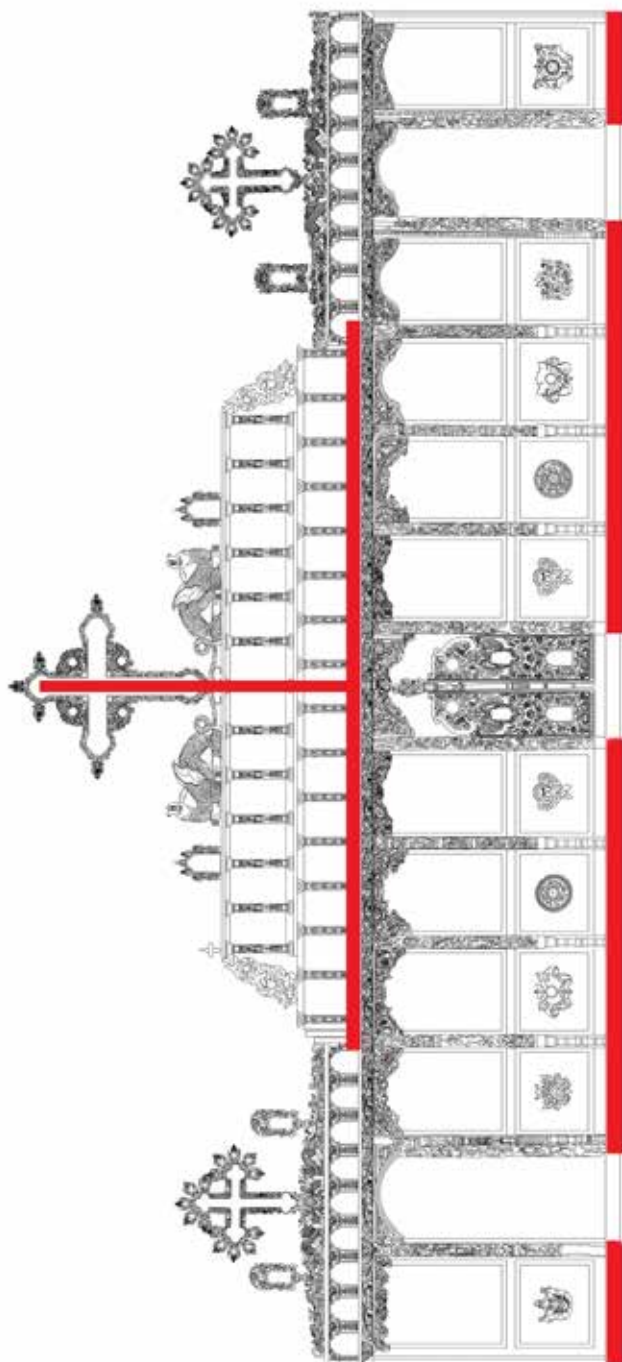
In the article the author describes the swelling condition of Iconostasis of St. Arhangel Mihailo and Gabriel Church in Nish. Which is dated in the time of building the menshened church in the year 1819th. Styliches differences and the other plastic elements points on the work of several authors, mainly from XIX century.

In addition of text the author describes the approach to restauration and reconstruction of the relief decorated elements of the Iconostasis and three Crucifixions with two Icons, floral carved and polichromated ornaments and group of two Griffona at the foot on the top of Iconostasis of the Church St. Arhangel Michael and Gabriel in Nish.

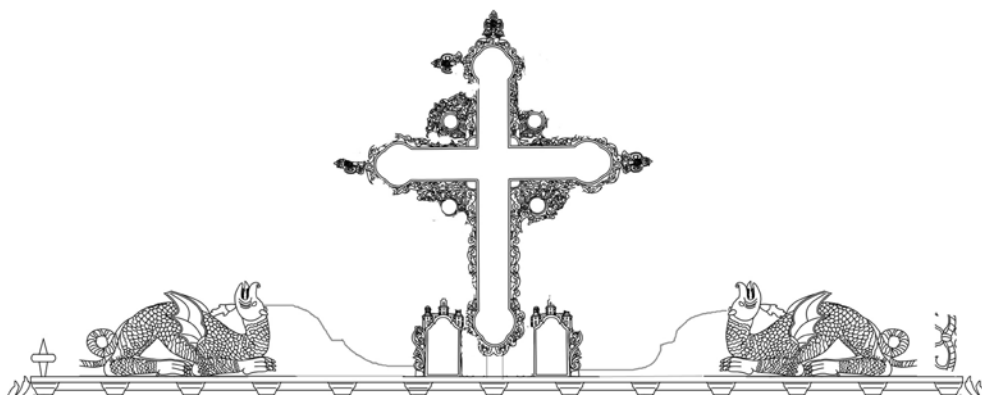

Цртеж бр. 1 Приказ опсега конзерваторског третмана (цртеж арх. Надежда Раковица)

Drawing 1 Display of extent of conservation treatment (crtelj arh. Nadežda Rakovića)

Цртеж бр. 2 Нова метална носива конструкција (цртеж арх. Надежда Ракоција) (фото. др Ф. Цурк)
Drawing 2 New metal supporting construction (crtež arh. Nadežda Rakocija) (foto. dr F. Curk)

Цртеж бр. 3: Распоред елемената на иконостасу -затечено стање
(цртеж арх. Надежда Ракоција)

Drawing 3 The arrangement of elements on Iconostasis - swell condition
(crtež arh. Nadežda Rakocija)

Цртеж бр. 4: Распоред елемената након враћања на оригиналну позицију
(цртеж арх. Надежда Ракоција)

Drawing 4 The arrangement of elements on Iconostasis after returning on original position
(crtež arh. Nadežda Rakocija)

Сл. 1 Црква Св. Архангели у Нишу (фото: З. Радосављевић)
Fig. 1 The Church of St. Arhangels in Nish (foto: Z. Radosavljević)

Сл. 2 Разлике у изради горњег левог и десног низа након третмана (фото. др Ф. Цурк)
Fig. 2 Differences in production of upper left and right row after the treatment (foto. dr F. Curk)

Сл. 3 Део делова леве маске за горњи низ икона -затечено стање (фото. др Ф. Цурк)

Fig. 3 A part of elements of left mask for upper row of icons – swell condition (foto. dr F. Curk)

Сл. 4 Икона бр. 63 након чишћења са дислоцираним елементом на носачу (фото. др Ф. Цурк)

Fig. 4 The Icon nr. 63 after cleaning with dislocated element on support (foto. dr F. Curk)

Сл. 5 Икона бр. 48 након чишћења (фото. др Ф. Цурк)

Fig. 5 The Icon nr. 48 after cleaning (foto. dr F. Curk)

Сл. 6 Затечено стање дела иконостаса лево од царских двери (фото. др Ф. Цурк)

Fig. 6 Swell condition portion of Iconostasion left side of Tsar's door (foto. dr F. Curk)

Сл. 7 Икона бр. 61 одвајање допуна
(фото. др Ф. Цурк)

Fig. 7 The separation of upgraded particles
on Icon nr. 61 (foto. dr F. Curk)

Сл. 8 Икона бр. 61 након третмана (фото.
др Ф. Цурк)

Fig. 8 The Icon nr. 61 after the treatment

Сл. 9 Делови који недостају на икони
бр. 49, након чишћења (фото. др Ф.
Цурк)

Fig. 9 The particles which lacks on the
Icon nr. 49, after cleaning (foto. dr F. Curk)

Сл. 10 Делови који недостају на икони бр.
50 -затечено стање (фото. др Ф. Цурк)

Fig. 10 The particles which lacks on the
Icon nr. 50 – swell condition (foto. dr F. Curk)

Сл. 11 Делови који недостају на великом крсту - затечено стање
(фото. др Ф. Цурк)

Fig. 11 The particles which lacks on the great cross - swell condition (foto. dr F. Curk)

Сл. 12 Делови који недостају на икони бр. 48-затечено стање
(фото. др Ф. Цурк)

Fig. 12 The particles which lacks on the Icon br. 48 - swell condition (foto. dr F. Curk)

Сл. 14 Одсечени делови на икони бр. 68 -након чишћења (фото. др Ф. Цурк)

Fig. 14 Cut away parts on the Icon nr. 68 - swell condition (foto. dr F. Curk)

Сл. 13 Икона бр. 48 након третмана (фото. др Ф. Цурк)

Fig. 13 The Icon nr. 48 after the treatment (foto. dr F. Curk)

Сл. 15. Икона бр. 68 након третмана
монтирана на скелету (фото. др Ф.
Цурк)

Fig. 15 The Icon nr. 68 after the treat-
ment mounted on sceleton

Сл. 16 Царске двери -затеено стање in
situ (фото. др Ф. Цурк)

Fig. 16 The Tsar's door - swell condition
in situ (foto. dr F. Curk)

Сл. 17 Царске двери након третмана (фото. др Ф. Цурк)

Fig. 17 The Tsar's door after the treatment (foto. dr F. Curk)

Сл. 18 Иконостаг након третмана (фото: З. Радосављевић)
Fig. 18 The Iconostasis after the treatment (foto: Z. Radosavljević)

